

УДК 343.2

**В. Я. Тацій,**

докт. юрид. наук, проф., академік  
НАН України, ректор НУ «Юридична  
академія України імені Ярослава Му-  
дрого»

### ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

*Досліджено об'єкт злочину як системоутворюючий елемент складу злочину. Розглянуто наукові підходи до визначення об'єкта злочину, що склалися у сучасній доктрині кримінального права, проведено їх критичний аналіз. Автором відстоюється концепція об'єкта злочину як суспільних відносин.*

**Ключові слова:** об'єкт злочину, суспільні відносини, соціальні цінності, блага, інтерес.

Учення про об'єкт злочину є одним із найважливіших питань доктрини кримінального права, оскільки від з'ясування сутності об'єкта злочину та визначення його поняття залежить правильне розв'язання багатьох проблем кримінально-правової охорони. Будучи системоутворюючим елементом складу злочину, об'єкт дозволяє розкрити соціальну сутність злочину та встановити його суспільно небезпечні наслідки. Крім того, як справедливо зазначав М. Й. Коржанський, об'єкт злочину надає можливість виробити підстави й критерії вибору об'єктів кримінально-правової охорони і засобів їх захисту, а також загальні правила побудови законодавства про кримінальну відповідальність та кваліфікації злочинів<sup>1</sup>.

Значний внесок у розробку проблеми об'єкта злочину в різні часи зробили такі науковці, як М. А. Беляєв, Я. М. Брайнін, В. М. Винокуров, В. К. Глістін, Ю. А. Демидов, М. Д. Дурманов, М. І. Загородников, Є. К. Каїржанов, М. Й. Коржанський, В. М. Кудрявцев, В. В. Мальцев, Б. С. Нікіфоров, Г. П. Новосьолов, М. І. Панов, А. А. Піонтковський, С. В. Познишев, В. В. Сташис, М. С. Таганцев, А. Н. Трайнін, Є. О. Фролов,

---

<sup>1</sup> Див.: Енциклопедія уголовного права [Текст]. Т. 4. Состав преступления. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – С. 101.

М. Д. Шаргородський та ін.

Слід зауважити, що, незважаючи на те, що на різних етапах розвитку вітчизняної кримінально-правової доктрини об'єктом злочину традиційно визнавалося те, що потерпає від злочинної дії або бездіяльності чи опиняється внаслідок цього в загрозовому стані<sup>2</sup>, у наукових колах і досі точаться дискусії з приводу об'єкта злочину. Певним підтвердженням цього є різноманіття наукових підходів до вирішення цієї проблеми. І хоча до сьогодні найбільш поширеною залишається розроблена ще за радянських часів теорія об'єкта злочину як суспільних відносин (А. А. Піонтковський, М. Й. Коржанський, В. К. Глістин, М. І. Бажанов та ін.)<sup>3</sup>, не можна не відзначити, що однією з тенденцій сучасної теорії кримінального права є намагання дослідників відійти від розуміння об'єкта злочину як суспільних відносин, оскільки таке розуміння об'єкта злочину, на їх думку, засноване на абстрактних умоглядних ідеологічних постулатах, штучно запроваджених у дійсність<sup>4</sup>.

Отже, об'єктом злочину пропонується визнавати людину або її суб'єктивні права (Д. А. Дріль, Г. П. Новосолов)<sup>5</sup>, соціальні цінності (Є. В. Фесенко, П. П. Андрушко та ін.)<sup>6</sup>, правові блага (С. Б. Гавриш, В. А. Нау-

---

<sup>2</sup> Див.: Кудрявцев, В. Н. Объективная сторона преступления [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 87; Бурчак, Ф. Г. Кримінальне право [Текст] / Ф. Г. Бурчак. – К.: Вид-во політ. л-ри України, 1966. – С. 10; Кривуля, О. М. Чи можуть бути суспільні відносини об'єктом злочину? [Текст] / О. М. Кривуля, В. М. Куц // Вісн. ун-ту внутр. справ. – 1999. – № 2. – С. 70; Гавриш, С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений [Текст] / С. Б. Гавриш // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 14; Гуторова, Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України [Текст]: монографія / Н. О. Гуторова. – Х.: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – С. 62.

<sup>3</sup> Див.: Пионтковский, А. А. Уголовное право РСФСР: Часть общая [Текст] / А. А. Пионтковский. – М., 1925; Коржанский, Н. И. Объект посягательства и квалификация преступлений [Текст]: учеб. пособие / Н. И. Коржанский. – Волгоград: НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1976; Глистин, В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) [Текст] / В. К. Глистин. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1979; Бажанов, М. И. Уголовное право. Общая часть [Текст] / М. И. Бажанов. – Днепрпетровск: Пороги, 1992; та ін.

<sup>4</sup> Див.: Расторопов, С. Понятие объекта преступления: история, состояние, перспектива [Текст] / С. Расторопов // Уголов. право. – 2002. – № 1. – С. 40.

<sup>5</sup> Дріль, Д. А. Уголовное право: Лекции, читанные на экономическом отделении СПб. политехникума [Текст] / Д. А. Дріль. – СПб.: Литогр. Трофимова, 1909. – С. 155; Новосолов, Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты [Текст] / Г. П. Новосолов. – М.: НОРМА, 2001. – С. 60.

<sup>6</sup> Див.: Фесенко, Є. В. Цінності як об'єкт злочину [Текст] / Є. В. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75; Андрушко, П. П. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика [Текст]: навч. посіб. / П. П. Андрушко, А. А. Стрижевська. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 48; Присяжнюк, Т. Передумови формування інституту потерпілого в кримінальному праві України [Текст] / Т. Присяжнюк // Право України. – 2005. – № 7. – С. 66.

мов)<sup>7</sup>, інтереси (Є. К. Каїржанов, В. М. Винокуров)<sup>8</sup> тощо. Однак більшість із цих підходів не є новими, оскільки були розроблені вітчизняними та зарубіжними криміналістами минулого. І це має своє пояснення, адже розвиток права відбувається у руслі двох напрямів сприйняття правового матеріалу – наступності (у межах національного права, тобто в історичному вимірі) і запозичення (з іноземного права, тобто у гео-графічному вимірі), які органічно взаємозалежні і нерозривні<sup>9</sup>.

Наприклад, теорія суб'єктивних прав людини виникла в Західній Європі ще у XVIII ст. і вперше була відображена в наукових працях А. Фейербаха. У подальшому ця теорія була розвинута в роботах В. Д. Спасовича, П. Д. Калмикова, які визнавали об'єктом злочину людину або групу людей<sup>10</sup>. Уже у XIX ст. були відомі підходи до розуміння об'єкта злочину як охоронюваних нормами права життєвих інтересів (Ф. Лист), як правового блага (Н. Вельцель), як цінностей, що є умовами здорового існування суспільства (К. Биндинг), тощо. Відомий криміналіст М. С. Таганцев пропонував визнавати об'єктом злочину норми права в їх реальному бутті.

Це ще раз доводить, що на сьогоднішній день ще не вдалося створити досконалої теорії об'єкта злочину. Безумовно, чимало існуючих наукових підходів до визначення об'єкта злочину мають право на існування. Більше того, деякі з них виглядають достатньо переконливими під час дослідження конкретного складу злочину. Проте водночас вони містять у собі і резерв для обґрунтованої критики. Зокрема, якщо розглядати більшість із названих теорій кризь

---

<sup>7</sup> Гавриш, С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений [Текст] / С. Б. Гавриш // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 5; Наумов, А. В. Российское уголовное право [Текст] : курс лекций : в 3 т. Т. 1. Общая часть / А. В. Наумов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – С. 306.

<sup>8</sup> Каиржанов, Е. К. Интересы трудящихся и закон. Проблема объекта преступления [Текст] / Е. К. Каиржанов. – Алма-Ата : Казахстан, 1973. – С. 41–70; Винокуров, В. Н. Интересы как объект преступления [Текст] / В. Н. Винокуров // Уголовное право и современность : межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. И. А. Кириллов. – Красноярск : Сибир. юрид. ин-т МВД России, 2005. – Вып. 9. – С. 6–15.

<sup>9</sup> Див.: Авраменко, Л. В. Наступність та запозичення в праві (загальнотеоретичні аспекти) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Л. В. Авраменко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – С. 5.

<sup>10</sup> Див.: Левицкий, Г. А. Русские и западноевропейские ученые XIX и начала XX вв. об уголовном законе, преступлениях и наказании [Электронный ресурс] : хрестоматия. – СПб., 2004. – 152 с. – Режим доступа: <http://kalinovskiy-k.narod.ru/b/levitski/23.htm>. – Заголовок з екрана.

призму структури суспільних відносин, то можна встановити, що вони переважно зводяться до якогось структурного елементу суспільних відносин – їх предмета, суб'єктів або ж соціального зв'язку, який становить зміст цих відносин.

Так, теорія соціальних цінностей, незважаючи на такий її безспірний позитивний момент, як відповідність Конституції України (ст. 3), в якій найвищою соціальною цінністю визнаються людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, на наш погляд, не позбавлена недоліків. Зокрема, аксіологічний підхід до визначення об'єкта злочину не дає достатніх підстав для автоматичного та беззаперечного перенесення поняття «соціальні цінності» на ґрунт кримінального права. Те, що законодавець у ст. 1 КК України вказує на такі найвищі цінності, як права і свободи людини і громадянина, аж ніяк не свідчить про те, що вони охороняються кримінальним правом поза межами суспільних відносин, адже відомо, що цінність життя та здоров'я людини, власності тощо забезпечується лише їх існуванням у суспільстві; поза межами нього будь-яке регулювання та охорона взагалі втрачають свій сенс. А тому юридична конструкція ст. 1 КК України є лише своєрідним законодавчим прийомом, який дозволяє підкреслити важливість охорони суспільних відносин, що забезпечують указані соціальні цінності. До того ж соціальні цінності, на наш погляд, є узагальнюючим поняттям, що охоплює різноманітні предмети суспільних відносин (блага, інтереси, суб'єктивні права тощо), які їх забезпечують. Це є доказом того, що теорія соціальних цінностей звужує поняття об'єкта злочину до такого елементу суспільних відносин, як їх предмет. Не можна не вказати і на те, що за такого підходу не зовсім ураховуються історичні традиції, специфіка кримінально-правової галузі та її окремих інститутів.

Аналогічний висновок можна зробити і щодо позиції про визнання об'єктом злочину певного блага, поняття якого є ще вужчим, ніж соціальні цінності. Слід погодитися з висловленою в літературі думкою про те, що ка-

тегорією- «благо» неможливо охопити всі реалії дійсності, які охороняються законом про кримінальну відповідальність. Якщо віднесення до категорії «благо» таких реалій дійсності, як життя, здоров'я, свобода, гідність, безпека людини, її майновий стан і соціальний статус, не викликає сумніву, то цього не можна сказати, наприклад, про діяльність пенітенціарної системи, що є вимушеним атрибутом державної влади, який навряд чи можна назвати благом для людини і людства. Фашистський та інші тоталітарні політичні режими підводяться в ранг блага його натхненниками і сприймаються як такі однією частиною населення країни, але не сприймаються як благо іншою частиною населення країни й усіма демократичними державами, а, навпаки, розглядаються як зло, що має бути знищене. Не можна скидати з рахунку й ті ситуації, коли законодавство про кримінальну відповідальність продовжує охороняти ті категорії й умови дійсності, які давно вже не відповідають уявленням про благо, слугують лише гальмом у суспільному розвитку та потребують скорішої зміни і декриміналізації<sup>11</sup>.

Підтверджує висловлену тезу про те, що деякі теорії зводять об'єкт злочину до певного елемента суспільних відносин, і наукова позиція Г. П. Новосолова, на думку якого об'єктом будь-якого злочину (не лише спрямованого проти особи) є люди, які в одних випадках виступають як окремі фізичні особи, у других – як сукупність осіб, які мають чи не мають статусу юридичної особи, у третіх – як соціум (суспільство)<sup>12</sup>. Окрім того, що за такого підходу об'єкт злочину зводиться до учасника (суб'єкта) суспільних відносин, його недоліком є ще й те, що цей підхід не враховує того, що не будь-який злочин посягає безпосередньо на людину, адже він може завдати шкоду їй опосередковано, шляхом впливу на умови її життя та середовище існування. Так само й визнання об'єктом злочину суб'єктивних прав звужує

---

<sup>11</sup> Див.: Емельянов, В. П. Концептуальные аспекты исследования объекта преступления [Текст] / В. П. Емельянов // Право и политика. – 2002. – № 10. – С. 65–66.

<sup>12</sup> Новосолов, Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты [Текст] / Г. П. Новосолов. – М. : НОРМА, 2001. – С. 60.

зміст об'єкта злочину, але вже до такого елементу суспільних відносин, як їх соціальний зв'язок.

Окрему групу становлять ті науковці, які об'єктом злочину визнають одночасно і суспільні відносини, і певні блага та інтереси (П. Л. Фріс)<sup>13</sup>. На наш погляд, з вищенаведених аргументів, а також виходячи із законів формальної логіки, не можна розглядати їх як однопорядкові поняття, які співвідносяться між собою як ціле та частина.

У контексті розглядуваного питання слід указати і на ту групу вчених, які пропонують своєрідні модифікації концепції суспільних відносин. Ідеться передусім про теорію правовідносин як об'єкта злочину (С. Я. Лихова, О. М. Готін та ін.)<sup>14</sup>. Дійсно, більшість суспільних відносин, у тому числі й тих, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, регулюються нормами права. Але останні є лише складовою частиною соціальних норм, до яких належать також і норми моралі, традиції, звичаї, загальнолюдські принципи спілкування людей, норми соціальних об'єднань людей (професійних, політичних, спортивних, релігійних, культурних тощо), які поряд чи разом із нормами права регулюють суспільні відносини. З огляду на це навряд чи виправданим є обмеження об'єктів кримінально-правової охорони лише тими суспільними відносинами, які нормативно врегульовані, а отже, і визнан-ня об'єктом злочину лише правовідносин.

Модернізацією теорії об'єкта злочину як суспільних відносин є введена до наукового обігу категорія «сфери життєдіяльності людей»<sup>15</sup>, що, як стверджується, виступає універсальною і такою, що здатна охопити собою всі без винятку охоронювані кримінальним законом реальні об'єкти. Цей підхід, на наш погляд,

---

<sup>13</sup> Фріс, П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : навч. посіб. / П. Л. Фріс. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – С. 69.

<sup>14</sup> Лихова, С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) [Текст] : монографія / С. Я. Лихова. – К. : Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2006. – С. 43–79; Готін, О. М. Кримінальна відповідальність за випуск або реалізацію недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки (проблеми теорії та практики) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. М. Готін ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – С. 9–10.

<sup>15</sup> Див.: Емельянов, В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке [Текст] / В. П. Емельянов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 10.

не спростовує теорію суспільних відносин, а конкретизує та вдосконалює її, оскільки суспільні відносини і є специфічною формою всієї життєдіяльності людей<sup>16</sup>.

Сучасній кримінально-правовій доктрині також відомі підходи, згідно з якими об'єктом злочину пропонується визнавати не суспільні відносини, а відповідний результат їх функціонування. Так, О. К. Зателєпін об'єктом злочину визнає охоронювану кримінальним законом соціальну безпеку, тобто стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, на які посягає кримінально каране діяння<sup>17</sup>. Проте така позиція навряд чи може бути підтримана, адже, як справедливо наголошує В. І. Борисов, категорія «інтерес» відбиває предметну сутність явища, із приводу або у зв'язку з якою формуються певні суспільні відносини, а тому встановлений і підтримуваний у суспільстві стан їх захищеності є за своєю правовою природою результатом функціонування відповідних суспільних відносин, а точніше – їх предметом<sup>18</sup>. Останній (предмет, результат) не слід розглядати як окремо існуючу цінність, оскільки він – явище нематеріальне, залежне від безперервного виконання суб'єктами суспільних відносин своїх обов'язків, а значить, є одним цілим із суспільними відносинами.

Отже, уже з наведеного можна зробити висновок, що проблема об'єкта злочину, дійсно, є актуальною, а наявний плюралізм підходів до її розв'язання, безумовно, збагачує загальне вчення про об'єкт злочину. Тим не менше, як уже зазначалося, переважна більшість запропонованих наукових позицій не відрізняється своєю універсальністю, оскільки спрацьовує, як правило, лише на рівні конкретного складу злочину. При цьому в пошуках більш досконалої (з точки зору сучасності) термінології для позначення об'єкта злочину допускається звуження змісту поняття об'єкта злочину до

---

<sup>16</sup> Див.: Енциклопедія уголовного права [Текст]. Т. 4. Состав преступления. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – С. 108.

<sup>17</sup> Зателєпін, О. К. вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве [Текст] / О. Зателєпін // Уголов. право. – 2003. – № 1. – С. 29–31.

<sup>18</sup> Борисов, В. І. Родовий об'єкт злочинів проти безпеки виробництва [Текст] / В. І. Борисов // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1995. – № 3. – С. 148–149.

певного елементу суспільних відносин.

На тлі наведеного теорія суспільних відносин як об'єкта злочину виглядає більш переконливою. Короткий екскурс у проблему визначення у вітчизняній доктрині кримінального права об'єкта злочину як суспільних відносин дозволяє встановити, що ця теорія бере свій початок з 20-х рр. ХХ ст. Слід погодитися з тим, що перші дослідження в цьому напрямі не відрізнялися своєю послідовністю. Так, А. А. Піонтковський, який ще в 1925 р. дійшов висновку, що об'єктом будь-якого злочинного діяння є суспільні відносини<sup>19</sup>, у той же час сам не завжди дотримувався цього твердження при розгляді безпосереднього об'єкта злочину, відзначаючи, що безпосереднім об'єктом багатьох злочинів «можуть бути не самі суспільні відносини, а їх елементи: їх матеріальне вираження»<sup>20</sup>. Однак, очевидно, що причиною порушення в даному випадку філософського постулату про співвідношення загального та одиничного було те, що дослідник припускався підміни поняття «об'єкт злочину» поняттям «об'єкт злочинного посягання». У ролі останнього, дійсно, можуть виступати будь-які елементи суспільних відносин, оскільки, як справедливо зауважував А. А. Піонтковський, при вчиненні злочинів винний впливає безпосередньо не на суспільні відносини в цілому, а насамперед на його окремі структурні елементи. У подальшому теорія об'єкта злочину як суспільних відносин була розвинута та обґрунтована в наукових працях В. М. Кудрявцева, Б. С. Нікіфорова, Я. М. Брайніна, Є. О. Фролова, В. К. Глістіна, М. Й. Коржанського та ін.<sup>21</sup> При цьому першим ком-

---

<sup>19</sup> Піонтковский, А. А. Уголовное право РСФСР. Часть общая [Текст] / А. А. Пионтковский. – М. : ГИЗ, 1925. – С. 129–130.

<sup>20</sup> Піонтковский, А. А. Курс советского уголовного права. Часть общая [Текст] / А. А. Пионтковский ; под ред. А. А. Пионтковского и др. – М. : Наука, 1970. – Т. 2. – С. 115.

<sup>21</sup> Див.: Кудрявцев, В. Н. О соотношении предмета и объекта преступления по советскому уголовному праву [Текст] / В. Н. Кудрявцев // Тр. воен.-юрид. акад. – 1951. – Вып. 13. – С. 51–60; Никифоров, Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / Б. С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960; Брайнин, Я. М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве [Текст] / Я. М. Брайнин. – М. : Юрид. лит., 1963; Фролов, Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления [Текст] / Е. А. Фролов // Сб. уч. тр. Свердлов. юрид. ин-та. – 1969. – № 10. – С. 207–209; Глистин, В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) [Текст] / В. К. Глистин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979; Коржанский, Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны [Текст] / Н. И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980; та ін.

плексним дослідженням об'єкта злочину прийнято вважати роботу Б. С. Нікіфорова, який обґрунтував правильний методологічний підхід до дослідження об'єкта злочину через його безпосередні структурні елементи. Вивчення структури конкретних суспільних відносин дозволило виділити в ньому його складові елементи, показати їх взаємозв'язок і взаємозалежність, дослідити «механізм» заподіяння шкоди суспільним відносинам і на цій основі вирішити питання про безпосередній об'єкт злочину, його види тощо. Проведені в наступні роки дослідження підтвердили правильність запропонованого Б. С. Нікіфоровим підходу до вивчення цього явища саме шляхом з'ясування й аналізу його структурних елементів.

Аналізуючи критичні зауваження на адресу теорії об'єкта злочину як суспільних відносин, вважаємо за можливе не погодитися з тим, що ця концепція є пережитком минулого або штучно створеним постулатом радянських часів, як це нерідко відзначають противники теорії суспільних відносин. На наш погляд, категорія «суспільні відносини», якою охоплюються відносини між людьми, що існують у суспільстві й регулюються різноманітними соціальними нормами, є філософською (або соціологічною) і не має безпосереднього відношення до певного історичного періоду. Крім того, вона використовується не лише у кримінальному праві, а й в інших галузях права. Зокрема, саме через суспільні відносини визначається предмет таких галузей права та законодавства, як цивільне, господарське, конституційне тощо.

Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 1 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Відповідно до цього визначається й предмет цивільно-правового регулювання у цивілістичній науці<sup>22</sup>. Аналогічним чином визначений предмет регулювання у ст. 1 Господар-

---

<sup>22</sup> Див.: Цивільне право України [Текст] : підручник : у 2 кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К. : Юрінком Інтер, 1999.

ського кодексу України (далі – ГК України), де зазначено, що цей Кодекс визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Можна навести ще чимало інших прикладів, проте вже викладеного достатньо для того, щоб зробити висновок про те, що категорія суспільних відносин є міжгалузевою. Регулятивні норми, які знаходять відбиття у приписах інших галузей законодавства, є первинними відносно кримінально-правових, які за своєю сутністю є перш за все охоронними<sup>23</sup>, тому цілком логічним є висновок про те, що кримінальне право охороняє ті суспільні відносини, які регулюються іншими галузями права.

Важливо також відзначити, що об'єктом усіх злочинів виступає не вся система суспільних відносин (економічних, політичних, ідеологічних тощо), а тільки ті з них, які в даний час охороняються законодавством про кримінальну відповідальність. Тому загальний об'єкт злочину – це не постійна система суспільних відносин (раз і назавжди визначена), а мінлива сукупність суспільних відносин, що залежить від закону про кримінальну відповідальність (наприклад, у зв'язку з криміналізацією чи декриміналізацією суспільно небезпечних діянь змінюється й існуюча сукупність суспільних відносин, що утворює загальний об'єкт кримінально-правової охорони). При цьому тільки суспільні відносини як цілісна система, а не їх складові частини можуть бути визнані об'єктом будь-якого одиничного злочину, групи злочинів, а також усіх злочинів, які вчиняються у суспільстві<sup>24</sup>. Усі елементи суспільних відносин, що визнаються об'єктом злочину, взаємопов'язані та нерозривні, тому

---

<sup>23</sup> Див.: Борисов, В. И. Место уголовно-правовых норм в системе правового обеспечения отношений безопасности производства [Текст] / В. И. Борисов // Соотношение преступлений и иных правонарушений: современные проблемы : материалы IV междунар. науч.-практ. конф. (27–28 мая 2004 г.). – М. : ЛексЭст, 2005. – С. 80.

<sup>24</sup> Див.: Таций, В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В. Я. Таций. – Харьков : Высш. шк., 1988. – С. 21.

навряд чи може бути визнана прийнятною наукова позиція, згідно з якою об'єктом злочину є окремі (нехай навіть дуже важливі) елементи суспільних відносин (наприклад, людина). До того ж злочин у кожному конкретному випадку, впливаючи на будь-який з елементів або на їх сукупність, змінює тим самим (руйнує) суспільні відносини в цілому<sup>25</sup>.

Таким чином, на даному етапі розвитку доктрини кримінального права концепція об'єкта злочину як суспільних відносин виглядає найбільш універсальною. По-перше, вона дозволяє з'ясувати сутність соціальних цінностей, що забезпечуються суспільними відносинами та перебувають під охороною закону про кримінальну відповідальність, коло суб'єктів, які безпосередньо зацікавлені в їх охороні, та соціальний зв'язок між особами, що є учасниками таких відносин, і в такий спосіб розкрити механізм завдання шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. По-друге, завдяки цій теорії кримінально-правова доктрина збагатилася вченням про суспільну небезпечність тих чи інших діянь, що визнаються злочинними. По-третє, поняття суспільних відносин забезпечує визначення сутності взаємозв'язку об'єкта з іншими елементами складу злочину. Урешті-решт, правильна кваліфікація суспільно небезпечних діянь можлива виключно за умови використання саме аналізованої категорії<sup>26</sup>.

Водночас, незважаючи на багаторічні наукові пошуки в напрямі концепції об'єкта злочину як суспільних відносин, ця проблема й до сьогодні не вичерпала себе, адже, як і раніше, визнання суспільних відносин об'єктом злочину об-умовлює необхідність з'ясування їх природи та структури, механізму виникнення, реалізації та припинення тощо, бо, як слушно зауважив ще кілька десятиліть тому О. В. Дроздов, розв'язання проблем суспільних відносин є «ключем до наукового розуміння сутності суспільства і людини, виявлення

---

<sup>25</sup> Див.: Глистин, В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) [Текст] / В. К. Глистин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – С. 28.

<sup>26</sup> Див.: Лащук, С. В. Поняття і структура об'єкта злочину [Текст] / С. В. Лащук // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щоріч. бюл. / за заг. ред. А. А. Музики. – К. : КЮІ КНУВС, 2005. – Вип. 10. – С. 201.

специфіки та закономірностей розвитку історичних форм соціального життя, а також законів їх функціонування і зміни»<sup>27</sup>. До того ж поряд з окресленими у доктрині кримінального права продовжує залишатися дискусійною й низка інших питань, зокрема проблема кримінально-правового поняття інтересу та його співвідношення із суспільними відносинами.

Практично в усіх підручниках останніх років указується на інтерес як об'єкт тих чи інших злочинів. Більше того, сам законодавець у конкретних кримінально-правових нормах вживає цю категорію для позначення тих суспільних відносин, які виступають об'єктом злочину (наприклад, ч. 2 ст. 182, ст. 209<sup>1</sup>, ч. 1 ст. 364, ч. 3 ст. 382 КК України).

Однак у теорії кримінального права інтерес визначається досить суперечливо, мають місце і значні розбіжності у трактовці його співвідношення із суспільними відносинами як об'єктом злочину. Іноді навіть зустрічаються заперечення проти використання інтересу для визначення об'єкта злочину<sup>28</sup>.

Незважаючи на різноманітність наукових позицій, можна визначити три основні групи поглядів на цю проблему:

- 1) інтерес є одним з основних структурних елементів суспільних відносин і разом із тим виступає як об'єкт злочину;
- 2) інтерес і суспільні відносини – це різні поняття, а тому категорія «інтерес» не може бути використана для визначення об'єкта злочину;
- 3) інтерес – не тільки елемент суспільних відносин, який відображає його сутність, а й фактично самі суспільні відносини.

Уперше категорія «інтерес» була застосована для визначення об'єкта злочину Б. С. Нікіфоровим, який зазначав: «Объект преступления – это тот общественный интерес, против которого направляется преступление

---

<sup>27</sup> Дроздов, А. В. В. И. Ленин о проблеме общественных отношений [Текст] / А. В. Дроздов. – Л. : Знание, 1969. – С. 5.

<sup>28</sup> Див.: Шигина, Н. В. Интерес и его отражение в уголовном праве [Текст] / Н. В. Шигина. – М. : Юрлитинформ, 2009. – С. 237–245.

и который берет под защиту уголовное право»<sup>29</sup>.

Однак це висловлювання зовсім не означає, що Б. С. Нікіфоров підмінював суспільні відносини як об'єкт злочину суспільними інтересами. Навпаки, при подальшому аналізі об'єкта злочину автор доходить висновку, що інтерес невід'ємний від суспільних відносин, входить до їх структури і разом із ними утворює об'єкт злочину. Аналізуючи цю позицію, слід звернути увагу на певну непослідовність дослідника. З одного боку, Б. С. Нікіфоров фактично ототожнює інтерес із суспільними відносинами, а з другого – розглядає інтерес лише як певну складову частину суспільних відносин. До того ж, розкриваючи структуру суспільних відносин, автор узагалі не називає інтерес як його самостійний системоутворюючий елемент.

Погодитись із таким висновком не можна головним чином тому, що інтерес, як уже відзначалось, не входить до структури суспільних відносин, яка завжди залишається незмінною, він хоча й, безперечно, пов'язаний із самими відносинами, але знаходиться поза їх межами. З цих же міркувань важко сприйняти й висновок Я. М. Браїніна, що «в состав понятия общественного отношения как объекта преступления входит ряд элементов: субъекты или участники этих отношений, их действие или состояние по отношению друг к другу, охраняемые законом интересы субъектов общественного отношения и их материальное выражение в виде предметов, вещей или иных материальных ценностей»<sup>30</sup>.

Дещо суперечливу позицію з цього питання займав і Є. О. Фролов. Так, вважаючи, що інтерес не є елементом складу суспільних відносин, він водночас дійшов висновку, що інтерес являє собою ядро, зміст будь-яких суспільних відносин. На підставі цього Є. О. Фролов стверджував, що

---

<sup>29</sup> Никифоров, Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / Б. С. Никифоров. – М. : Юрид. лит., 1960. – С. 4.

<sup>30</sup> Браинин, Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве [Текст] / Я. М. Браинин. – М. : Юрид. лит., 1963. – С. 167.

в практичній діяльності поняття «суспільні відносини», «об'єкт кримінально-правової охорони», «суспільна можливість» та «інтерес» можна використовувати як синоніми. Таким чином, Є. О. Фролов також визнавав, що інтерес не тільки є невід'ємним від самих відносин, а й входить до їх структури як своєрідний елемент – «ядро» відносин<sup>31</sup>.

Близьку до цієї позицію займав Ю. І. Ляпунов, який зазначав, що інтерес не тільки пов'язаний із відповідними відносинами, а й складає їх глибинний зміст<sup>32</sup>.

Принципово іншу позицію з цього питання займав В. К. Глістін, який зауважував: «...определение объекта посягательства через нарушенные интересы субъекта является в своей основе глубоко ошибочным»<sup>33</sup>. Автор вважав, що матеріальним субстратом будь-яких інтересів є суспільні відносини, тому самі інтереси визначаються тими суспільними відносинами, які їх утворили. Дійсно, як уже відзначалося, інтерес не входить безпосередньо до структури суспільних відносин і, отже, не є їх системоутворюючим елементом. Справедливо й те, що інтереси є похідними від самих суспільних відносин. Саме суспільні відносини породжують потреби як окремих людей, так і суспільства в цілому, а вони, у свою чергу, обумовлюють появу відповідних інтересів. Проте у кримінально-правовій науці висловлюються й інші судження з цього приводу. Так, В. І. Борисов вважає, що саме соціальні потреби виконують роль соціальних передумов формування суспільних відносин, а предметом («ядром») останніх вже виступають суспільні інтереси<sup>34</sup>.

На наше переконання, незважаючи на все різноманіття поглядів, кате-

---

<sup>31</sup> Фролов, Е. А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Е. А. Фролов. – Свердловск, 1971. – С. 21.

<sup>32</sup> Ляпунов, Ю. И. Теоретические проблемы уголовно-правовой охраны природы в СССР [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Ю. И. Ляпунов. – М., 1974. – С. 15.

<sup>33</sup> Глистин, В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений [Текст] / В. К. Глистин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – С. 69.

<sup>34</sup> Борисов, В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / В. И. Борисов ; Укр. юрид. акад. – Харьков, 1992. – С. 175.

горія «інтерес» має важливе значення для пояснення об'єкта злочину. У зв'язку із цим справедливим уявляється судження Є. К. Каїржанова про те, що в інтересі знаходять свій конкретний вияв самі суспільні відносини, тому категорія «інтерес» є необхідною для визначення об'єкта злочину. Однак наступні міркування автора свідчать про те, що він наділяє інтерес фактично невластивими йому якостями. Так, спочатку зазначаючи, що суспільні відносини й інтерес – це не одне й те саме, й ототожнювати їх не можна, у подальшому Є. К. Каїржанов практично ставить знак рівності між цими поняттями і вважає, що інтерес у широкому розумінні – це теж суспільні відносини. Більше того, далі для з'ясування об'єкта злочину він фактично відмовляється від категорії «суспільні відносини», повністю замінюючи їх категорією «інтерес». За думкою Є. К. Каїржанова, якщо загальним об'єктом усіх злочинів є інтереси народу, родовим – групи однорідних інтересів (або за характером інтересів, або за їх приналежністю до певного суб'єкта), то безпосереднім об'єктом буде виступати той чи інший конкретний інтерес, що має не менш конкретного свого носія з його соціально-індивідуальними ознаками<sup>35</sup>.

Отже, уразливість наукової позиції Є. К. Каїржанова полягає не в тому, що він використовує категорію «інтерес» для визначення об'єкта, а в тому, що він фактично визнає ті чи інші інтереси об'єктом злочину. Тим більше що в інших частинах роботи автор дотримується вже правильної думки, що об'єктом будь-якого злочину є суспільні відносини.

Не можна погодитись також із тим, що об'єкт будь-якого злочину необхідно визначати тільки через категорію «інтерес», оскільки суспільні відносини сховані від безпосереднього їх сприйняття. Хоча багато суспільних відносин, насамперед економічні, сховані від безпосереднього їх сприйняття, це стосується далеко не всіх суспільних відносин, які охороняються криміна-

---

<sup>35</sup> Див.: Каиржанов, Е. К. Интересы трудящихся и уголовный закон [Текст] / Е. К. Киржанов. –Алма-Ата, 1973. – С. 57.

льним законом. Так, цілком очевидними є ті суспільні відносини, які є об'єктом злочинів проти життя, здоров'я, волі та гідності особи, проти політичних і трудових прав громадян тощо. Тому і немає необхідності визначати об'єкт цих злочинів, що лежить на поверхні і є доступним для безпосереднього сприйняття і вивчення, через інтерес, що являє собою не менш складне для пізнання соціальне явище.

Викладене дає підстави для висновку, що інтерес являє собою об'єктивне явище. Але це зовсім не суперечить тому, що інтерес певною мірою має й суб'єктивний характер, оскільки він усвідомлюється людиною, спонукає її до вчинення певних дій, формує в ній мотив і мету поведінки.

Саме інтерес перебуває в найтіснішому зв'язку із самими суспільними відносинами, проникає в усі глибинні зв'язки, що утворюють ці відносини на всіх рівнях їх функціонування. Тому інтерес несе на собі відбиток відповідних суспільних відносин, він є найточнішим виразником не лише зовнішніх ознак самих суспільних відносин, а й найбільш повно передає їх внутрішню сторону. Необхідно відзначити ще й ту особливість інтересу, що він, як правило, доступний для безпосереднього сприйняття і вивчення, лежить на поверхні. У свою чергу, вивчення цього інтересу дозволяє з'ясувати і визначити сутність відповідних йому суспільних відносин, які в більшості випадків не лежать на поверхні, а сховані від безпосереднього сприйняття. Так, економічні відносини завжди сховані від безпосереднього сприйняття, тому пізнати їх дійсну сутність, визначити їх зміст можна тільки шляхом вивчення обумовлених ними відповідних економічних інтересів.

З огляду на це необхідність використання інтересу для визначення об'єкта конкретного злочину виникає не в усіх випадках, а тільки тоді, коли як об'єкт визначені законодавцем ті суспільні відносини, які за своєю природою сховані від безпосереднього сприйняття. Отже, указівка на такі суспільні відносини, як об'єкт того чи іншого злочину, ускладнює його використання, адже пізнати такий об'єкт без попереднього дослідження відповідного інте-

ресу просто неможливо. Тільки з'ясувавши в цих випадках сам інтерес, його зміст, ми пізнаємо і ті суспільні відносини, які начебто стоять за ним і в інтересі одержують найбільш точний відбиток.

Саме за таких умов (наприклад, для визначення об'єкта господарських злочинів) уявляється цілком виправданим і доцільним визначення об'єкта злочину через указівку на інтереси, що відповідають певним суспільним відносинам. Запропоноване розв'язання питання дає можливість з'ясувати і самі суспільні відносини, їх зміст через вивчення тих зримих і тому доступних їх відбитків у самому соціальному інтересі.

Крім того, визначення об'єкта злочину в цих випадках за допомогою вказівки на відповідні інтереси вказує також на шлях пізнання самих суспільних відносин, які «стоять» за інтересами. Як уже відзначалося, пізнати сутність цих суспільних відносин можна лише в результаті всебічного аналізу інтересів, які лежать на поверхні і які у зв'язку з цим є доступними для безпосереднього вивчення. Визначення об'єкта таких злочинів через інтерес є найбільш правильним і точним за суттю, бо тільки інтерес наділений можливістю так повно і всеосяжно відобразити зовні відповідні суспільні відносини. Але при цьому не можна забувати про певну умовність такого розв'язання проблеми. Коли об'єкт визначається за допомогою вказівки на відповідний інтерес, то це не свідчить про підміну суспільних відносин як об'єкта злочину його інтересом. Об'єктом будь-якого злочину (як загальним, так і родовим або безпосереднім) все одно є лише суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом. Указуючи на інтерес як на об'єкт відповідного злочину, ми одночасно маємо на увазі й ті поставлені під охорону кримінального закону невидимі суспільні відносини, які стоять за відповідними інтересами.

Отже, практична значущість такого рішення полягає в тому, що воно дозволяє визначити незримий об'єкт і відкрити його досліднику для вивчення і використання в практичній діяльності.

**Тацій В. Я. Объект преступления**

*Исследован объект преступления как системообразующий элемент состава преступления. Рассмотрены научные подходы к определению объекта преступления, сложившиеся в современной доктрине уголовного права, проведен их критический анализ. Автором отстаивается концепция объекта преступления как общественных отношений, подчёркивается, что категория «общественные отношения» является межотраслевой, что обуславливает необходимость охраны этих отношений нормами уголовного права. Показано значение категории «интерес» для определения объекта преступления.*

**Ключевые слова:** объект преступления, общественные отношения, социальные ценности, блага, интерес.

**Tatsyi V.Ia. The Object of Crime**

*The object of crime as a backbone element of the crime is researched. The scientific approaches to the definition of the object of crime in modern doctrine of criminal law are considered, the critical analysis of them is given. The author defends the concept of object of crime as a public relations.*

**Key words:** object of crime, public relations, social values, benefit, interest.